

Dr. Öğretim Üyesi
Suna ALTANİğdir Üniversitesi
İğdir /Türkiye
suna.altan@igdir.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7388-30-14>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. / Applied

03/01/2021

Kabul edildi. / Accepted

05/02/2021

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.852807>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Türk Gümrüğünde Sanayi Eksenli Muafiyetler (1929-1943)

Industrial Axial Exemptions in the Turkish Customs (1929-1943)

Öz

Uluslararası ticari faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, ülkeler arası ticareti takip etmek amacıyla gümrük sistemi ortaya çıkmıştır. Her ülke kendine özgü gümrük kanunları çıkartarak ikili ticaretini kontrollü bir şekilde sürdürmüştür. Ülkeler, artan uluslararası ticaretle birlikte gümrük kanunlarında düzenlemeler ve değişiklikler yapmaya başlamışlardır. Gümrük kanunlarında düzenlemeler yapan ülkeler, ihtiyaçları doğrultusunda ithalatta gümrük vergisinden muafiyet sağlama yoluna gitmişlerdir. Uluslararası ticarete yer edinmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, 1923 yılında imzalanmış olan Lozan Antlaşması gereğince, 1929 yılına kadar gümrüklerde herhangi bir uygulama yapma hakkına sahip olamamıştır. Lozan Antlaşması'nda verilen sürenin 1929 yılında son bulmasının ardından çıkartılan Gümrük Tarife Kanunu'yla, Türkiye kendi gümrüklerine dair artık tek yetkili mercii olmuştur. Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda dış alımlarda gümrük vergisi muafiyeti uygulaması sağlayan ülkeler arasında Türkiye de yer almıştır. Devlet, muafiyet uygulamasını daha çok sanayi odaklı olarak gerçekleştirme kararı almıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar neticesinde, 1927 yılında çıkartılmış olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla sanayinin kalkınması adına ilk adım atılmıştır. 1929 yılı itibariyle sanayi faaliyetlerini artırma çalışmalarında, sanayilerin eksikliklerini tamamlamak adına yurt dışından destek alınması konusu gündeme gelmiştir. Sanayinin gelişmesi için gerekli malzemelerin yurt dışından getirilmesinde gümrük muafiyeti uygulaması uygun görülmüştür. 1929-1945 yılları arasında değişen koşullar ve ihtiyaçlar çerçevesinde gümrük vergisi muafiyetinde değişiklikler yapılmıştır. Bu çalışmada; 1929-1945 yılları arasında, (i) Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki gümrük muafiyeti düzenlemeleri, (ii) kriz ve savaş ortamında sanayi faaliyetlerinin gelişmesi adına yurt dışından getirilen ürünler, (iii) hangi ülkelere destek alındığı ve sanayi ürünleri için uygulanan gümrük muafiyetinden ne derece faydalandığı gibi konular, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Cumhuriyet Arşivi belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük, Muafiyet, Sanayi, Ticaret, Kalkınma**ATIF:** ALTAN, Suna, "Türk Gümrüğünde Sanayi Eksenli Muafiyetler (1929-1943)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/1 (Mart 2021), s. (130-141)**CITE:** ALTAN, Suna, "Industrial Axial Exemptions in the Turkish Customs (1929-1943)", *Journal of History and Future*, 7/1 (March 2021), pp. (130-141)

Abstract

With the emergence of international commercial activities, a customs system has emerged in order to monitor international trade. Each country maintained its bilateral trade in a controlled manner by enacting its own customs laws. With increasing international trade, countries have begun to make regulations and changes in their customs laws. Countries that make regulations in their customs laws have opted for exemption from customs duty in imports in line with their needs. Trying to find a place in international trade, the Republic of Turkey, too, did not have the right for the implementation of any customs rules until 1929 in accordance with the Treaty of Lausanne, signed in 1923. Following the end of the time allocated in the Treaty of Lausanne in 1929, Turkey became the sole competent authority of their own customs as she issued the Law on Customs Tariff. Following the enactment of the Law, Turkey became one of the the countries that provide the exemption of customs duties on foreign purchases to meet the needs of the country. The state has decided to implement the exemption application with a more industry focus. As a result of the decisions taken at the Izmir Economy Congress, the first step was taken in the name of the development of the industry with the Encouragement of Industry Law enacted in 1927. As of 1929, in efforts to increase industrial activities, the issue of getting support from abroad in order to complete the deficiencies of the industries came to the agenda. The customs exemption application has been deemed appropriate in bringing the necessary materials for the development of the industry from abroad. Changes were made in the customs tax exemption between 1929 and 1945 within the framework of changing conditions and needs. In this work, using the archive documents of the Department of Presidential State Archives and the Republic Archives, it was aimed to study the issues of (i) customs exemption arrangements during the Republican era in Turkey, (ii) products brought from abroad for the development of industrial activities in crisis and war environment, (iii) from which countries support was received, and the extent to which the customs exemption for industrial products has been utilized between the years 1929-1945.

Keywords: Customs, Exemption, Industry, Trade, Development

Giriş

Gümrük, genel tanım itibarıyla “*ticaret mallarının devletlerarası, bazen de devlet içi sınırlardan geçişte alınan vergi*” olarak tanımlanmıştır.¹ Gümrükler, uluslararası ticaret faaliyetlerinin ortaya çıkması ile birlikte ülkeler arası ticaret ilişkilerini etkileyen bir sistemdir. Bir ülkede ticaret sistemini takip etmek için bir gümrük rejimi kurulmalıdır. Bu rejimle birlikte hangi tedbirlerle hangi faaliyetlerin himaye edileceği ve bu rejimle gümrüklerde uygulanacak resim tutarları da belirlenir.²

Tarih boyunca çeşitli ülkelerin eşzamanlı bir şekilde benzer uygulamaları hayata geçirdiği görülmektedir. Gümrüklerle ilgili çalışmalar ve uygulanan politikalar ikili ilişkilerde önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Dünya ticaretindeki önemi sebebiyle gümrüklerle ilgili çeşitli uluslararası

1 Mübahat S. Kütükoğlu, “Gümrük” İslam Ansiklopedisi Cilt.14, İstanbul 1996, s.260 Ss.260-68

2 Targan Hacim Çarıklı, İkinci Cihan Harbi Sonunda Milletler Arası Ticaret, Tanin Matbaası, İstanbul 1947, s.77

toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Ülkeler, hem kendi içlerinde hem de dış ülkenin gümrükleriyle ilgili çalışmaları sistemli bir şekilde yürütmeye başlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin öncülü olan Osmanlı Devleti'nde de gelişen ticaret ağına binaen gümrük uygulamalarına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Gümrük uygulamalarında ihtiyaca göre hareket edilmiştir. Osmanlı Devleti gümrüklerinde bazı malların vergisi fazla olurken, bazı mallarda ise resimden muaf tutulma yoluna gidilmiştir. Osmanlı Devleti, 18. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle sanayi faaliyetlerini geliştirmek amacıyla sanayi için gerekli ürün ve malzemenin ülkeye girişinde gümrük resminden muafiyet uygulaması yapmıştır.³ Osmanlı Devleti'nin gümrüklerle ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve uyguladığı politikalar, devletin varlığının sona ermesiyle birlikte geçerliliğini yitirmiştir. İstiklal mücadelesini başarıyla yönetmiş ve zaferle sonuçlandırmış olan Ankara Hükümeti, bu askeri zaferini Lozan Antlaşması'yla tescillendirmiştir.⁴ Lozan Antlaşması'nda dış ticaretin temel konusu olan gümrüklerin durumu da görüşülmüştür. 1923 yılında imzalanmış olan Lozan Antlaşması'nda gümrüklerle ilgili istisnai bir karar alınmıştır. Lozan Antlaşması'nda kabul edilen maddeye göre; “gümrük vergileri 1916 yılındaki tarife değeriyle yürütülecektir. 5 yıl boyunca 1916 yılındaki tarifeler geçerli olacaktır” kararı alınmıştır.⁵ Böylece 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin izleyeceği gümrük politikası Lozan'da belirlenmiştir. Türkiye'nin gümrük politikasında, 1929'a kadar kendi başına karar vermesi söz konusu olmamıştır.⁶

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, uygulamanın son bulacağı 1929 yılı öncesinde, 1925 yılında bir komisyon oluşturarak yeni sistem için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Komisyonun yapmış olduğu çalışmalar neticesinde spesifik sistemi esas alan ve dış etkilerden arınmış olan ilk gümrük tarife kanunu hazırlanarak Büyük Millet Meclis'ine sunulmuştur. Gümrük Tarife-İ Umumiyesi'ne dair kanun tasarısı mecliste görüşülmeye başlanmıştır.⁷ Görüşmeler neticesinde 1 Temmuz 1929 tarihinde “Gümrük Tarife Kanunu” kabul edilmiştir. Kanunla birlikte gümrüklerdeki tüm yetki, denetim ve tarifelerdeki tek yetkili Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur. Gümrük tarife kanununun 5. maddesi uygulamadaki muafiyetlerle ilgilidir. 5. maddeye göre; “ kapsama alınmış olan ve belirlenen eşyalar şeraitine tevaful ettiği halde gümrük resminden muaf tutulacaktır.” Bu maddenin 19 adet fıkrası bulunmaktadır. Bu fıkralar içinde özellikle 17. fıkra bu çalışma kapsamı için önemli bir yer tutmaktadır. 17. fıkraya göre; “ İcra Vekilleri heyetinin müsaadesiyle büyük inşaat ve tesisatta muvakkat olarak istimal ve sonrasında iade edilecek olan fenni vasıtlar ve bunların teferruatı” gümrük resminden muaf sayılacaktır.⁸ Dolayısıyla bu madde, büyük tesislerde geçici kullanımlardan sonra iade edilecek teknik aletlerin muafiyetini kapsamaktaydı. Türkiye'yi kısıtlayıcı uygulamanın sonlanacağı ve Türkiye'nin gümrüklerinde söz sahibi olacağı 1929 yılında, bu defa da dünya ekonomik buhranı meydana gelmiştir. Türkiye için dönem itibarıyla ticarete ve gümrük yönetiminde zor bir dönem başlamıştır. 1929 kriziyle birlikte her ülke kendi milli gelirini ve çalışma düzenini korumak için yüksek kota ve gümrük tarifelerini artırma yoluna gitmiştir.⁹

3 Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m., s.267

4 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.141

5 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.190

6 Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Yurt Yayınları.3, Ankara 1982, s.101-103

7 BCA, 30.18.1.2.1.13.30, 23.01.1929

8 TC. Resmi Gazete, 1 Temmuz 1929, Sayı.1230, Kanun No.1499, s.7754-55; Vamık Toprak, *Gümrük Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1965, s.169-170

9 Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi (1823-2010)*, Destek Yayınları, İstanbul 2019, s.285; Gümrük

Şüphesiz Türkiye de bu süreci zorlanarak karşılamış ve bu zorluklar zaman zaman tezahür etmiştir. Böylece hem milli ekonomi hem de bu çalışmanın konusunu teşkil eden gümrük muafiyetleri hususunda çeşitli önlemler alma yoluna gidilmiştir.

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Gümrük Muafiyeti Düzenlemeleri

Gümrük tarife kanunda kabul edilen gümrük muafiyeti konusunun çıkış noktası İzmir İktisat Kongresi'dir. 1923'ün Şubat ayında gerçekleştirilen kongrede Misak-ı İktisadiye kararları alınmıştır. Bu kararlar alınırken sanayi ve işçi grubunun istekleri arasında en dikkat çeken ise "gümrüklerde himaye usulünün kabul edilmesi, buna karşın sanayi için gerekli olan yatırım mallarının gümrüklerden muafiyeti" maddesi yer almıştır.¹⁰ Ayrıca İzmir İktisat Kongresi kararları içerisinde "sanayi için lazım olan makine ve makine aksamının gümrük resminden muaf tutulması" kararlaştırılmıştır.¹¹ Kongre kararlarında sanayi ve işçi grubunun istekleri doğrultusunda öngörülen Teşvik-i Sanayi Kanunu, 28 Mayıs 1927'de çıkartılmıştır. Bu kanunla birlikte ülkede sanayileşmenin gelişmesi ve ilerlemesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu gelişme sağlanırken, "sanayi teşebbüslerinin kurulması ve geliştirilmesi için gerekli inşaat malzemesi üretimi için gerekli hammadde, alet, yedek parça, teşebbüslere ait taşıma, yükleme, boşaltma, enerji üretimi ve nakil tesisleri için gerekli malzeme yurt içinde sağlanamıyorsa, ithalinde gümrük ve duhuliyeye vergilerden muaf" maddesi kanunda yer almıştır.¹² Teşviki Sanayi Kanunu'ndan kısa sürede sanayi için gerekli olan ithal malları için faydalanmalar başlamıştır.¹³

1929 yılında çıkarılan gümrük tarife kanununa, gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda eklemeler yapılmıştır. Bir başka deyişle zaman geçtikçe devletler arası ikili ticaret anlaşmaları ve sözleşmeler çerçevesinde gümrükler konusunda düzenlemeler devam etmiştir. Bu çerçevede ilk düzenlemelerden biri 1930 yılında yapılmıştır. İhtiyaç dahilinde ithal edilecek bazı ürünlerin muafiyeti, ürünün ithal edilen ülkeye iade edilmesi koşuluna bağlanmıştır. Dolayısıyla ürünlerin tamamen ülkede kalmasına müsaade edilmemesine karar verilmiştir.¹⁴ Gümrük tarifeleri konusunda da sonraki yıllarda çalışmalar devam etmiştir. Ülke için ihtiyaçların göz önüne alınmasının yanı sıra, uluslararası alandaki gelişmeler de takip edilmiştir. Ticaret yapılan ülkelerin de aralarında olduğu ve toplamda 58 ülkenin katılımıyla Brüksel'de "Union Internationale pour la Pobligation des Tarifs Douaniers" adlı toplantıda Türkiye Cumhuriyeti hükümeti de yerini almıştır.¹⁵ Toplantıya katılımın ardından yapılan çalışmalar neticesinde 31 Mayıs 1933 yılında gümrükler konusunda yeni bir kanun çıkartılmıştır. Kanunla birlikte gümrük tarifelerinde değişiklik söz konusu olmuş olsa da, muafiyetler konusu sabit kalmıştır.¹⁶

1936 yılında Almanya ve İtalya arasında mihver kurulmasının ardından, 1938'de Almanya, Avusturya'yı işgal ederek kendi topraklarına katmıştır. 1939 Nisan ayında İtalya'nın Arnavutluk'u,

Müşavirleri Derneği, GATT Dosyası, Gümrük Dergisi Cilt.13, 1995, s.55 Ss.55-61

10 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitapevi, İstanbul 2003, s.160; Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, AÜSBF Yayınları.262, Ankara 1971, s.426

11 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.48

12 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2015, s.267-68

13 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitapevi, Ankara 2006, s.263

14 Hasan Saka, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, Maarif Matbaası, Ankara 1945, s.210-11

15 BCA, 30.18.1.2.8.1.9, 01.01.1930

16 TC. Resmi Gazete, 31 Mayıs 1933, Sayı.2415 Kanun No.2256

Almanya'nın ise Polonya'yı işgal etmesiyle birlikte İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşının başlamasına sebep olmuştur.¹⁷ Bu savaşla birlikte dünya siyaset ve ekonomisi alt üst olmuştur. Gümrük resminden muafiyet konusunda ilk değişiklik, II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu sorunlar çerçevesinde yapılmıştır. 1940 yılında Büyük Millet Meclisi gümrük tarife kanununun bazı maddelerini değiştirme kararı almıştır. Bu karar neticesinde mecliste yapılan görüşmelerde gümrük muafiyetine tabi olan maddelere eklemeler yapılmıştır. Böylece devletin ihtiyacı için yurt dışından getirilecek maddeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.¹⁸ Savaşın getirmiş olduğu zorlu koşullara ayak uydurma çabası gereğince hükümet, muafiyete tabi eşya listesini 1941 yılında yeniden belirlemiştir. Yeni liste, Büyük Millet Meclisi'nde görüşülerek kabul edilmiştir.¹⁹

2. Sanayi Odaklı Gümrük Muafiyeti

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan 1929 gümrük tarife kanunu ile sanayi çalışmalarına destek olacak olan gümrük muafiyetlerinin kanunen tanımlanması yapılmıştır. Ülkedeki sanayileşme çalışmalarının hızlanması ve desteklenmesi adına atılan bu adım neticesinde yurt dışından getirilecek olan malzemelerden gümrük muafiyeti sağlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak; Samsun elektrik şirketi, şehir sanayisindeki elektrik kullanımının artmasından dolayı elektrik sağlamada yetersiz kalmıştır. Elektrik ihtiyacının tamamını karşılamak adına elektrik tesisatını onararak, sanayinin ihtiyacı olan elektriğin sağlanması istenmiştir. Bu çalışma için yeterli malzemenin ülke içinde olmamasından dolayı, ihtiyaç olunan malzemenin Avrupa'dan temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak gümrük vergisinin fazla olmasından ötürü gelecek olan malzeme için Vekâletten muafiyet uygulaması istenilmiştir. Nafia Vekâleti alınacak olan malzemelerin listesinin görülmesinin ardından gelecek olan malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasına onay vermiştir.²⁰ Aynı durumda bulunan bir diğer şehir ise Ankara'dır. Ankara'daki santralin tevsii için Avrupa'dan getirilip kullanıldıktan sonra iade edilecek olan malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması isteği olumlu karşılanmıştır.²¹ Benzer durum İstanbul elektrik şirketi için de geçerli olmuştur. İstanbul elektrik şirketi elektrik tesisatının güçlendirilmesi için Berlin'den malzemeler satın almıştır. Bu malzemelerin 250.000 bin liralık kısmı gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.²² Zonguldak Kozlu'da bulunan sanayi için elektrik santralının genişletilmesi için kullanılmak üzere ve iade edilmek şartıyla Almanya'dan montaj aletlerinin getirilmesinde gümrük vergisinden muafiyet sağlanmıştır.²³

1932 yılı itibariyle Türkiye sanayileşme adımlarını daha hızlı atmaya başlamıştır. Ülke içinde sanayiler için temin edilemeyen ürünler için yurt dışı desteği sağlanmasına devam edilmiştir. Yurt dışından ithal edilecek sanayi malzemeleri konusunda bakanlık, 1929 gümrük tarife kanununun 5. maddesinin 17. fıkrasına istinaden gümrük vergisi konusunda kolaylık sağlanmasını talep etmiştir.

17 J.M.Roberts,(Çev.Fehti Aytuna) *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2010, s.656; Alex Weisiger "World War II: German Expansion And Allied Response" *Logics Of War*, Cornell University Press, 2013, s.105-107, ss.104-150

18 Akşam, 17 Mayıs 1940, s.2

19 BCA, 30.10.0.0.212.439.11, 04.12.1941

20 BCA, 230.0.0.0.143.24.17, 03.03.1929

21 BCA, 30.18.1.2.15.17.16, 23.11.1930

22 BCA, 30.18.1.2.31.69.2, 03.11.1932

23 BCA, 30.18.1.2.64.34.7,29.04.1936

Sanayi maddelerinin üzerinde yoğunlaşan bu talebe hükümet tarafından olumlu cevap verilmiştir.²⁴ Eskişehir’de yapımına başlanmış olan şeker fabrikasının kurulumundaki makinaların montajında kullanılacak olan 18622 kilo ağırlığında olan alet ve malzemenin getirilerek gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır.²⁵ Aynı muafiyet durumundan yararlanmak isteyen bir diğer fabrika da Uşak’ta bulunan şeker fabrikası olmuştur. Fabrikanın rafine tesisatının montajında kullanılacak olan 4361,17 kilo alet ve edevat, kullanıldıktan sonra iade edilmesi şartıyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.²⁶ Yine Uşak’ta Sümerbank’a ait olan şeker fabrikasının tesisatı için Çekoslovakya’dan getirilen 14170,18 ve 16639.90 kilo ağırlığındaki montaj aletlerin kullanıldıktan sonra iade edilmesi şartıyla muafiyetten yararlanmasına müsaade edilmiştir.²⁷

Sanayi alanındaki muafiyetler yalnızca şeker fabrikaları ile sınırlı kalmamıştır. Yurt dışından getirilen malzemelerle kurulumu ve gelişimi sağlanmaya çalışılan bir diğer sanayi kolu, pamuklu dokuma fabrikalarıdır. 1933 yılından başlayarak 1939 yılına kadar belirli aralıklarla ihtiyaç dâhilinde bu fabrikalar için yurt dışından malzeme desteği sağlanmıştır. Bu desteğin de gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır. Bu fabrikalar ve muaf tutulan ürünlere bakıldığında, ilk sırada Adana milli mensucat fabrikası gelmektedir. Fabrika için lazım olan iplikleri rutubetlendirme tertibatı ve makinesinin yurda getirilmesi ve 12.666 mark kıymetindeki vergilendirmeden muaf tutulmuştur.²⁸ Yine benzer ihtiyaçlar doğrultusunda Sümerbank tarafından Nazilli’de kurulan pamuklu dokuma ve basma fabrikası için Rusya’dan getirilecek olan alet ve edevatın da gümrük muafiyetinden yararlanması sağlanmıştır.²⁹

Fabrikalar için öngörülen muafiyetler sadece aletler için uygulanmamıştır. Pamuklu dokuma fabrikaları için ihtiyaç olunan pamuk iplikleri içinde muafiyet uygulanmıştır. 1936-1939 yılları arasında fabrikalar için yurt dışından getirilen 67.000 kilo pamuk ipliği, yurda sokulup fabrikalarda işletilmesi için gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.³⁰ Gümrük muafiyetinden yararlanarak yurt dışından ürün ve alet getirilen diğer fabrikalar ise, onbeşlik obüslerin terkip işlerinde kullanılmak üzere getirilen vinçler ve Atatürk Orman Çiftliği’nde bulunan buz-bira fabrikasının tesisatında kullanılmak üzere Almanya’dan getirilecek olan montaj aletlerin iade edilmek şartıyla gümrük muafiyetinden yararlanmasına izin verilmiştir.³¹ Ayrıca İstanbul’da kontrplak fabrikası montajında kullanılmak için dışarıdan getirilecek olan aletlerin iade edilmesi şartıyla gümrük vergisinden muaf tutulmasına karar verilmiştir.³²

Sanayi ihtiyaçları doğrultusunda gümrük muafiyeti savunma sanayisi için de uygulanmıştır. Savunma sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda yurt dışından bazı ürünlerin temin edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Gümrük muafiyetinin, askeri fabrikaların ihtiyaçları için de uygulanması ön görülmüştür. İlk olarak askeri fabrikaların ihtiyacı olan silah ve cephanenin 1930 yılındaki

24 BCA, 30.18.1.2.30.56.10, 20.07.1932

25 BCA, 30.18.1.2.34.16.13, 16.03.1933

26 BCA, 30.18.1.2.38.55.18, 05.08.1933

27 BCA, 30.18.1.2.45.39.6, 02.06.1934

28 BCA, 30.18.1.2.39.63.1, 16.09.1933

29 BCA, 30.18.1.2.60.91.6, 29.11.1935

30 BCA, 30.18.1.2.65.42.17, 25.05.1936; BCA, 30.18.1.2.87.71.18, 22.07.1939

31 BCA, 30.18.1.2.45.39.10, 05.06.1934

32 BCA, 30.18.1.2.73.25.16, 31.03.1937

teminatında muafiyet uygulanmıştır.³³ Daha sonra fabrikalar için elzem olan temel maddelerin yurt dışından getirilmesine tekrar onay verilmiştir. Ancak bu defa muafiyette liste ve miktar belirlenmiştir. Daha önce istenilen liste ve ürünlerin 50 bin lirayı geçmemesi istenmiştir.³⁴ Yine aynı durumda askeri fabrikalara bağlı olan trotil fabrikasına dışarıdan getirilecek olan trotil imalatının malzemesinde 1 milyon lirayı geçmemesi şartıyla muafiyete tabi tutulmuştur.³⁵ Askeri fabrikaların inşaatında ve tesisatında kullanılıp iade edilmek kaydıyla yurt dışından getirilen ürünlerde gümrük vergisinden muaf edilmiştir.³⁶

Sanayi faaliyetlerinin artmasıyla birlikte sanayilere ham madde ve ürünlerinin pazarlara taşınması konusu gündeme gelmiştir. Gerek ülke içine gerekse ülke dışına taşınması sorununun çözülebilmesi için de ülke içerisindeki ulaşım ağının gerekliliği ve zorunluluğu ortaya çıkmıştır.³⁷ Bu konudaki çalışmalarına hız veren hükümet sanayi bölgelerinde ulaşım ağını geliştirme çalışmalarına vakit kaybetmeden başlamıştır. Ancak ulaşım ağını geliştirme çalışmalarında ülke içinde yeterli ekipmana sahip olunamamasından dolayı yurt dışından destek sağlanması yoluna gidilmiştir. Yurt dışından destek sağlanması konusunda da gümrük vergisi engeli ortaya çıkmıştır. Bu durumda hükümet gelecek olan ürünler için vergilendirme konusunda gümrük tarife Kanunu'nun 5. maddesinin 17. fıkrası gereğince muafiyet sağlama yoluna gitmiştir.³⁸

İlk olarak devlet demiryolları ve köprülerine ait montajlar için gerekli olan aletlerin yurt dışından getirilmesinde gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır.³⁹ Böylece Devlet Demiryolları için ilk muafiyet gerçekleştirilmiştir. Demir yollarında kullanılacak ahşap traverslerin ve enjeksiyon tesisatı için belirlenmiş olan listedeki aletlerin gümrük vergisi muafiyetine tabi olması talep edilmiştir.⁴⁰ Bu talebe listedeki aletlerin kullanıldıktan sonra iade edilmek koşuluyla muafiyetine olumlu cevap verilmiştir.⁴¹ Gümrük muafiyeti çerçevesinde ilk olarak, Almanya'dan humboldt fabrikasından ısmarlanan demiryolu köprülerinin montajı için getirilecek olan aletler de, iade edilmek koşuluyla muafiyet kapsamına alınmıştır.⁴²

Demiryolu ağının genişletilmesi için yapılan çalışmalar yalnızca demir köprü ile sınırlı kalmamıştır. Demiryolu ulaşımının etkin bir şekilde kullanılması için lokomotif ihtiyacı da gündeme gelmiştir. Yurtdışından demiryolu ulaşımı için destek sağlayacağı öngörüldüğünde gümrük muafiyetinin uygulamaya konulacağı bildirilmiştir. İlk olarak İngiltere'den sipariş edilen 58 ağır lokomotif ve 300 çift Cevher vagonu ile lokomotif ve vagonların işlemesine yardımcı olacak yedek parçaların gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır.⁴³ Daha sonra ihtiyaca binaen yine İngiltere'den The United Kingdom Commercial Corporation of Plantation House

33 BCA, 30.10.0.0.51.336.8, 07.02.1929

34 BCA, 30.18.1.2.39.70.9, 09.10.1933; BCA, 30.18.1.2.41.82.20, 15.11.1933

35 BCA, 30.18.1.2.54.33.11, 04.03.1935

36 Akşam 18 Mayıs 1940, s.5

37 İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.52; Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1987, s.21-22

38 TC. Resmi Gazete, 1 Temmuz 1929, Sayı. 1230, Kânun No.1499, s.7754-55

39 BCA, 30.18.1.2.8.10.19, 26.02.1930

40 BCA, 30.18.1.2.11.31.6, 14.05.1930

41 BCA, 30.18.1.2.31.5, 14.05.1930

42 BCA, 30.18.1.2.17.1.12, 07.01.1931

43 BCA, 30.18.1.2.96.83.13, 30.09.1941

firmasından ısmarlanmış, 22 lokomotif ile 650 yük vagonu ve yedeklerinin gümrük vergisinden muafiyeti sağlanmıştır.⁴⁴ Demiryolu ulaşım ağındaki vagon ve lokomotif ihtiyacını İngiltere'den sağlamıştır.

Ulaşım ağının yapılması ve genişletilmesi konusunda atılan bir başka adım da, demiryollarının bulunduğu bağlantı yollarında bulunan köprülerin yapımı ve onarımı olmuştur. Bu konuda yurtdışından teknik ekip ve ekipman desteği sağlanarak yol alınmaya çalışılmıştır. Çalışmaların daha hızlı ilerlemesi adına gelen ürünlere gümrük muafiyeti uygulanmıştır. İlk olarak Pakdemir **köprüsü** yapımı için gerekli olan malzemelerin işlem bittikten sonra iade edilmesi şartıyla gümrük muafiyetinden yararlanması sağlanmıştır.⁴⁵ Pakdemir köprüsünün inşaatı için gerekli olan malzemelerin bir kısmı da Almanya'dan sipariş edilmiştir. Getirilen ürünler aynı muafiyetten yararlanmıştır.⁴⁶ Nafia Vekâleti, bazı köprülerin montajı için Almanya'dan destek almak istemiştir. Bu istek ve işbirliği doğrultusunda ilk olarak köprülerin montajında kullanılmak üzere "olimposx vaporile" Derince'ye sevk edilmiştir. Burada kullanılacak olan aletler iade edilmek koşuluyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ardından yine Almanya'dan Samsun-Sivas hattında kullanılacak demir köprülerin montajı için kullanılacak olan aletlerin, yine iade koşuluyla kullanılmasına ve gümrük vergisinden muaf tutulmasına onay verilmiştir.⁴⁷ Yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan demir köprü ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Kayseri- Sivas ve Samsun-Sivas hatlarında kurulacak olan yeni demir köprüler ile Sivas-Erzurum ve Malatya birleşme hatlarındaki demir köprüler ve montajların da kullanılacak olan aletlerin yurt dışından temininde iade edilmek şartıyla gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır.⁴⁸

Ulaşımındaki eksiklikler yalnızca demiryolu konusunda görülmemiştir. Karayolu ulaşımında da çalışmalar yapılması gerekmektedir. Devlet kendi imkânları neticesinde yollarda çalışmalar yürütmüştür. Fakat bazı yollardaki çalışmalar için gerekli olan aletlerin yine yurt dışından temin etme yoluna gidilmesi kararı alınmıştır. İlk olarak İngilizlerden ekipleriyle birlikte gelmeleri istenilmiştir. İngilizler ekipmanlarıyla **gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır**.⁴⁹ Gelen İngiliz ekipleri yol çalışmalarına katkı sunmaya başlamışlardır. İngilizler, çalışmalarına devam ederken Ulukışla-Mersin-Silifke-Karaman ve Mardin-Nusaybin yolları için Braithwaite şirketi ile anlaşma yapılmıştır. Şirket tarafından yurt dışından getirilecek olan her türlü alet, makine, malzeme nakliye için gerekli vasıtaların hepsinin gümrük vergisinden muaf tutulması kararı alınmıştır.⁵⁰ Acele olarak inşasına başlanması gereken Nusaybin-Diyarbakır, İskenderun-Tarsus, Antalya-Burdur, Çerkez-İzmit, Afyon-Eskişehir-Bursa-Yalova-İzmit, Bursa-Balık-Bandırma-Erdek, Akçakoyunlu-Gaziatep- Kahramanmaraş yollarının yapımı için İngiltere'den ve ABD'den gelecek olan malzemeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁵¹

44 BCA, 30.18.1.2.97.125.2, 04.03.1942

45 BCA, 30.18.1.2.16.83.9, 22.02.1930

46 BCA, 30.18.1.2.15.75.9, 17.11.1930

47 BCA, 30.18.1.2.19.22.10, 01.04.1931; BCA, 30.18.1.2.20.31.5, 18.05.1931

48 BCA, 30.18.1.2.22.54.12, 27.07.1931; BCA, 30.18.1.2.48.61.1, 08.09.1934

49 BCA, 30.18.1.2.97.126.3, 11.03.1942

50 BCA, 30.18.1.2.99.70.3, 04.08.1942

51 BCA, 30.18.1.2.102.42.8, 12.06.1943

II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile yürütülen ikili iyi ilişkiler, alım-satım ve iki ülkenin bir birine destek olmasına öncülük etmiştir.⁵² Ulaşım konusundaki eksikliklerimizde yardım aldığımız devlet olarak yerini almıştır. Almanya ile ticari ve dostluk ilişkilerimiz 1940-41 yılları itibariyle önemli ölçüde azalmıştır, 1943 yılı itibariyle de tamamen kesilmiştir.⁵³ Savaş koşullarında, hangi ülkelerle ticaretin yapılacağını, ticaret anlaşmaları belirlemektedir. Savaş dönemi boyunca Almanya'nın siyasi tutumu Türkiye'nin dış ticaret rotasını yeniden oluşturmasına neden olmuştur. İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşmaları da bu seyrin yönünü açıkça ortaya koymuştur. 1941 yıl itibariyle Almanya'dan Türkiye'ye mallar gelmemeye başlamıştır. Bu durumun sonucu olarak da, Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yönelmiş ve bu iki devlet arasında İngiltere daha etkin olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁴ Savaş döneminde İngiltere'ye daha yakın bir siyasi manevra içinde olmamızdan dolayı ticari ilişkilerimiz de fazla olmuştur. Bu yüzden ihtiyacımız olan ürünler İngiltere'den karşılanmıştır⁵⁵

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ekonomik kalkınma faaliyetleri arasında sanayileşmeyi ilk sıraya yerleştirmiştir. Ülkedeki sanayileşme çalışmalarının hızlanması ve desteklenmesi adına, yurt dışından getirilecek olan malzemelerden gümrük muafiyeti sağlama yoluna gidilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan 1929 gümrük tarife kanunu ile sanayi çalışmalarına destek olacak olan gümrük muafiyetlerinin kanunen tanımlanması yapılmıştır. Gümrükler konusunda uluslararası toplantılara katılım sağlanarak, alınan kararlar neticesinde gümrük kanunda değişiklikler yapılmıştır. Gümrük vergisi muafiyeti konusunda önemli değişiklik, II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik ve siyasi sorunlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Devletin ihtiyacı için, yurt dışından getirilecek maddeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Savaşın getirmiş olduğu zorlu koşullara ayak uydurma **çabası gereğince hükümet, muafiyete tabi eşya listesini yeniden belirlemiştir.** Gümrük muafiyetlerinde dikkat çeken bir husus da muafiyetlerine izin verilen ürünlerin, aletlerin ve ekipmanların kullanıldıktan sonra iade edilmesi koşuluna bağlanmış olmasıdır.

Sanayiye geliştirme açısından yurt dışından alınan destek, dönem koşullarına göre farklılıklar göstermiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile yürütülen ikili iyi ilişkiler alım-satım ve iki ülkenin bir birini destekleme hususunda kendini göstermiştir. Ulaşım konusundaki eksikliklerimizde yardım aldığımız devlet olarak yerini almıştır. Almanya ile ticari ve dostluk ilişkilerimiz 1940-41 yılları itibariyle önemli ölçüde azalmış, 1943 yılı itibariyle de tamamen kesilmiştir. Savaş dönemi boyunca Almanya'nın siyasi tutumu Türkiye'nin dış ticaret rotasını yeniden oluşturmasına neden olmuştur. İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşmaları da bu seyrin yönünü açıkça ortaya koymuştur. Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yönelmiş ve bu iki devlet arasında İngiltere

52 Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.239-240

53 Pommery Louis, *Yeni Zamanlarda İktisat Tarihi 1890-1939*, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, Ankara 1956, s.45

54 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.200; İlhan Tekeli- Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* Cilt.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.222-23; Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Türkiye İş Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.49

55 Hayrettin Çetinkol, *Türk Ticaret Rehberi ve Adres Kitabı 1944-1945*, Osman Bey Matbaası İstanbul, s.241; Morris Singer, *The Economic Advance Of Turkey 1938-1960*, Turkish Economic Society Yayını, Ankara 1977, s.15.

daha etkin olarak ön plana çıkmıştır. Savaş döneminde İngiltere'ye daha yakın bir siyasi manevra içinde olmamızdan dolayı ticari ilişkilerimizde fazla olmuştur. Bu yüzden ihtiyacımız olan ürünler İngiltere'den karşılanmıştır. Özellikle 1942-45 yılları arasında sanayi faaliyetlerini geliştirmek için ön görülen ulaşım ihtiyaçlarını giderme konusunda İngiltere'den ekipman desteği sağlanmıştır.

Sanayi faaliyetlerinin gelişmesi için sanayi eksikliklerinin yurt dışından getirilen ürünlerle sağlanmasında uygulanan gümrük vergisi muafiyeti, aslında tam anlamıyla devletçiliği yansıtıyordu. Ayrıca 1929-1945 yılları arasında uygulanan vergi muafiyeti devletin içinde bulunduğu koşulları da yansıtmaktadır. Dünya ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşı arasında, sanayisini geliştirme ve kalkındırma çalışmalarını yürütmek adına yoğun çaba sarf edilmiştir. Kendi kendine yeten ülke konumunda olmamasından dolayı da yurt dışından destek sağlama yoluna gidilmiştir. Yurt dışından destek konusunda da, yine maalesef kendi tarafından ödün vererek gümrük muafiyeti uygulamıştır. Uygulanan muafiyetlerle sanayi geliştirmenin yanında sanayi için gerekli olan ulaşım ağının da geliştirilmesi sağlanmıştır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

TC. Resmi Gazete, 1 Temmuz 1929, Sayı. 1230, Kânun No.1499

TC. Resmi Gazete, 31 Mayıs 1933, Sayı.2415 Kanun No.2256

TC. Resmi Gazete, 1 Temmuz 1929, Sayı.1230, Kanun No.1499

Sürelî Yayınlar

Akşam

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 230.0.0.0.143.24.17, 03.03.1929

BCA, 30.10.0.0.212.439.11, 04.12.1941

BCA, 30.10.0.0.51.336.8, 07.02.1929

BCA, 30.18.1.2.1.13.30, 23.01.1929

BCA, 30.18.1.2.102.42.8, 12.06.1943

BCA, 30.18.1.2.11.31.6, 14.05.1930

BCA, 30.18.1.2.15.17.16, 23.11.1930

BCA, 30.18.1.2.15.75.9, 17.11.1930

BCA, 30.18.1.2.16.83.9, 22.02.1930

BCA, 30.18.1.2.17.1.12, 07.01.1931

BCA, 30.18.1.2.19.22.10, 01.04.1931

BCA, 30.18.1.2.20.31.5, 18.05.1931

BCA, 30.18.1.2.22.54.12, 27.07.1931
BCA, 30.18.1.2.48.61.1, 08.09.1934
BCA, 30.18.1.2.30.56.10, 20.07.1932
BCA, 30.18.1.2.31.5, 14.05.1930
BCA, 30.18.1.2.31.69.2, 03.11.1932
BCA, 30.18.1.2.34.16.13, 16.03.1933
BCA, 30.18.1.2.38.55.18, 05.08.1933
BCA, 30.18.1.2.39.63.1, 16.09.1933
BCA, 30.18.1.2.39.70.9, 09.10.1933
BCA, 30.18.1.2.41.82.20, 15.11.1933
BCA, 30.18.1.2.45.39.10, 05.06.1934
BCA, 30.18.1.2.45.39.6, 02.06.1934
BCA, 30.18.1.2.54.33.11, 04.03.1935
BCA, 30.18.1.2.60.91.6, 29.11.1935
BCA, 30.18.1.2.64.34.7, 29.04.1936
BCA, 30.18.1.2.65.42.17, 25.05.1936
BCA, 30.18.1.2.87.71.18, 22.07.1939
BCA, 30.18.1.2.73.25.16, 31.03.1937
BCA, 30.18.1.2.8.1.9, 01.01.1930
BCA, 30.18.1.2.8.10.19, 26.02.1930
BCA, 30.18.1.2.96.83.13, 30.09.1941
BCA, 30.18.1.2.97.125.2, 04.03.1942
BCA, 30.18.1.2.97.126.3, 11.03.1942
BCA, 30.18.1.2.99.70.3, 04.08.1942

Kütüphane Malzemeleri

Avcioğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2015

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitapevi, Ankara 2006

Çarıklı, Targan Hacim, *İkinci Cihan Harbi Sonunda Milletler Arası Ticaret*, Tanin Matbaası, İstanbul 1947

Çavdar, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitapevi, İstanbul 2003

Çetinkol, Hayrettin, *Türk Ticaret Rehberi ve Adres Kitabı 1944-1945*, Osman Bey Matbaası İstanbul

- Gümrük Müşavirleri Derneği, GATT Dosyası, Gümrük Dergisi Cilt.13, 1995, ss.55-61
- İnan, Afet, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Yurt Yayınları.3, Ankara 1982
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014
- Koçak, Cemil, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013
- Kurtoğlu, Ramazan, *Türkiye Ekonomisi (1823-2010)*, Destek Yayınları, İstanbul 2019
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1987
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Gümrük” İslam Ansiklopedisi Cilt.14, İstanbul 1996, ss.260-68
- Louis, Pommery, *Yeni Zamanlarda İktisat Tarihi 1890-1939*, Ankara Üniv Siyasal Bilgiler Fak Yayınları, Ankara 1956
- Metinsoy, Murat, İkinci Dünya Savaşında Türkiye, Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları, İstanbul 2017
- Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, AÜSBF Yayınları.262, Ankara 1971
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları, İstanbul 2015
- Roberts,J.M. (Çev.Fehti Aytuna) *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2010
- Saka, Hasan, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, Maarif Matbaası, Ankara 1945
- Singer, Morris, *The Economic Advence Of Turkey 1938-1960*, Turkish Economic Society Yayını, Ankara 1977
- Tekeli, İlhan – İlkin, Selim, İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Cilt.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2016
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015
- Toprak, Vamık, *Gümrük Politikası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1965
- Weisiger, Alex, “World War II: German Expansion And Allied Response” *Logics Of War*, Cornell University Press, 2013, ss.104-150
- Yıldırım, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001